

Tussen overmoed en skepsis

Reactie op 'Gereformeerde hermeneutiek vandaag'

De Vrijgemaakte kerken veranderd

Terwijl ik dit boek aan het bestuderen was, kreeg ik steeds meer het gevoel dat het de achtergrond schetst van de enorme veranderingen die zich in de Vrijgemaakte kerken voltrokken hebben. Natuurlijk vraagt een beschrijving van dat veranderingsproces om een belichting van veel meer aspecten. Maar een daarvan is toch wel, dat een hermeneutische benadering van de werkelijkheid toegang heeft gekregen tot de harten en hoofden van veel kerkleden. Dat heeft zijn uitwerking daarin, dat het uitgaan van absolute waarden en waarheden in verrassend korte tijd heeft plaats gemaakt voor een denken in perspectieven, een accent op context en contingentie. Zo wordt onder andere in de artikelen van Barend Kamphuis en Kees Haak heel anders over de belijdenis geschreven dan pakweg 25 jaar geleden nog het geval was. Ik geef een citaat:

Hermeneutische gevoeligheid bepaalt je erbij dat tussen de Bijbel en de belijdenis het onafleidbaar contingente van de geschiedenis ligt. ... Je bindt je aan de belijdenisgeschriften zoals ze zijn: niet het laatste woord over enig stuk van de leer, maar de historisch bepaalde verwoording daarvan. ... Dat betekent dat er altijd een zekere relativiteit blijft bestaan in de binding aan de belijdenis. ... Ook als je je bindt aan alle artikelen en stukken van de leer, dan bind je je nog niet aan alle letters, punten, komma's en structuren. En dus al er altijd discussie blijven over de reikwijdte van de binding.' (Kamphuis, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 152)

Mij, als Nederlands Gereformeerde, klinkt dat als muziek in de oren. Maar ik kan er heel wel inkomen dat leden van de Vrijgemaakte kerken die vertrouwd zijn met de opdracht om in uiterste oplettendheid de wacht te houden bij de belijdenisgeschriften, hiervan schrikken en erdoor in de war raken. En zo is er meer. Vanouds was de vrijgemaakte traditie sterk intellectualistisch. Ook dat is in de laatste jaren ingrijpend gecorrigeerd, en daar legt dit boek getuigenis van af. Zo benadrukt Burger dat de Bijbel niet alleen *informerend* bedoeld is, maar ook en misschien wel primair *transformerend*. Hij wijst in dit verband op een hermeneutische cirkel: het delen in Christus en gevormd worden naar zijn beeld is niet alleen het beoogde effect van het lezen van de Bijbel, maar helpt ook bij het toegang verkrijgen tot zijn boodschap.

De vorming van Christus in ons draagt bij aan het verstaan van de Schriften, terwijl tegelijk het lezen van de Schriften een belangrijke rol speelt bij de vorming van de gezindheid van Christus in ons. (Burger, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 47)

In dit kader wijs ik er verder op dat in dit boek een belangrijke plaats wordt toegekend aan het deelnemen aan christelijke praktijken. Burger schrijft daarover (50), en ook Schaeffer, die kort en bondig aanduidt dat 'denken en doen niet los verkrijgbaar zijn'. (*Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 203)

De omhelzing van de nieuwere hermeneutiek

Zo tref ik in dit boek een documentatie aan van het veranderingsproces dat zich in de Vrijgemaakte kerken voltrokken heeft. En al lezend dacht ik tegelijk: in zoverre zijn de Vrijgemaakte kerken *niet* veranderd, dat men alles wat men doet ook *goed* doet, daadkrachtig en voortvarend. Ook daar legt dit boek getuigenis van af. Het laat zien dat de nieuwere hermeneutiek in Kampen een royale plaats krijgt, en niet slechts aarzelend of schoorvoerend wordt toegelaten. Met overtuiging wordt aandacht aan een nieuw vakgebied gegeven (vgl. De Bruijne, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 17, 23). Meer dan dat: er wordt serieus ingegaan op een nieuwe en wezenlijk andere inkleuring van het menselijk staan in de wereld, waardoor heel de theologie een ander aanzien krijgt. Ik duid het aan met trefwoorden:

- het subject krijgt een centrale rol.
- het eigen perspectief waarmee een mens in de wereld staat en de Bijbel leest krijgt veel aandacht
- het historisch denken wordt verdisconteerd
- in de omgang met de Bijbel ziet men af van het toekennen van een definitieve betekenis aan de tekst
- de viervoudige Schriftzin wordt gerehabiliteerd (zo Burger en De Ruijter, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag* resp. 60 en 232).

Ik vind het van moed getuigen dat Kampen deze koers heeft ingezet, en zich inspanningen getroost dat te verantwoorden.

Spanningsvelden

Bij die verantwoording gaat het er natuurlijk om, positie te bepalen in een spanningsveld waar grote belangen op het spel staan. Laten we er geen doekjes om winden: een radicalisering van het hermeneutisch levensgevoel komt er op neer, dat de eeuwigheid ons ontvalt, en dat de waarheidsvraag niet meer beantwoord kan worden, omdat er geen absolute waarheid meer *is*. In het spoor van Nietzsche's 'alles is interpretatie' heeft een postmodern denker als Derrida op niet mis te verstane wijze de consequenties getrokken en verklaard, dat wij in ons interpreteren van de werkelijkheid nooit verder zullen komen dan een eindeloos voortdurend gesprek. Toegepast op het lezen van boeken: teksten hebben geen stabiele betekenis; het zoeken naar 'de eigenlijke betekenis' van de tekst is zinloos; aan de auteur kan geen beslissende stem worden

toegekend; nergens is een interpretatievrije ruimte. (Zie Kevin Vanhoozer, *Is there a Meaning in This Text?*, passim) De auteurs van dit boek nemen zonder uitzondering afstand tot deze radicalisering. Veelbetekenend is dat volgens Burger de Schrift voldoende stabiele betekenis voor ons heeft, en dat hij de 'authorial discourse interpretation' een 'zinnvolle interpretatie-strategie acht' (*Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 56) Het is waar: in dit boek wordt erkend dat wij, als in zonde gevallen mensen, bij alle verstaan te maken hebben met 'een wazige spiegel' (Burger, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 48). Maar dat is niet het laatste woord. De auteurs gaan uit van de christelijke verwachting van Christus' wederkomst en de voleinding van de geschiedenis. Daardoor staat tegenover alle bescheidenheid en besef van voorlopigheid het hoopvolle uitkijken naar het definitieve en onbetwistbare antwoord op de vragen naar waarheid, zin en betekenis. De schrijvers van *Gereformeerde hermeneutiek vandaag* kunnen er niet van worden beticht dat zij in het kentheoretische moeras van de postmoderniteit terecht komen. Zij vervallen niet tot *skepsis*. Tegelijk wordt even scherp afstand genomen tot het Verlichtingsideaal van een zuivere rede die in staat is te komen tot een onbetwistbare en definitieve uitleg van de Bijbeltekst. Die *overmoed* laat dit boek achter zich. Terecht wordt aangeduid, hoe de gereformeerde traditie zich in het verleden onbedoeld meer heeft laten beïnvloeden door dat ideaal dan zij besepte. (De Bruijne, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 25) Terecht ook merkt De Bruijne op, dat het vroegere wantrouwen van orthodox gereformeerde theologie ten opzichte van de nieuwere hermeneutiek enigszins misplaatst was, juist omdat het hermeneutische denken ook een krachtige correctie op bijvoorbeeld de Schriftkritiek van de Verlichting inhield (*Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 19). Ik zou de positie die men kiest dan ook zo willen omschrijven: tussen overmoed en skepsis. Vanuit die positie wordt binnen het reformatorisch-christelijk belijden het waarheidsmoment in de hermeneutische benadering van de werkelijkheid royaal gehonoreerd. Daarbij onderstreep ik de woorden 'binnen het reformatorisch-christelijk belijden'. Uit de bijdrage van Hans Burger vanmorgen mag blijken dat dit referentiekader onaangetast is gebleven.

Evaluatie

In hun positiebepaling wil ik de auteurs van het boek bijvallen. Zij hebben gelijk: in het verleden is de Westerse kerk te veel bedweld geweest door het Verlichtingsideaal van onbetwistbare kennis. Het is goed dat dat nu wordt onderkend en dat de theologie uit die bedwelmings wordt opgeschrikt. Zulke overmoed dienen wij af te leren. En ja, het diep christelijke besef dat wij schepselen zijn en niet God, door en door eindig, ook in onze rede, en dan ook nog eens gecorrumpeerd door de zonde – dat besef geeft aanleiding om van een belangrijk waarheidsmoment te spreken in de hermeneutische benadering van de werkelijkheid en van de Bijbel. Ook gereformeerde kerken kunnen en mogen niet achterblijven als het gaat om de integratie van deze denkbeweging in hun lezen van de Schriften en van hun verdere theologie. Met de strekking van het boek kan

ik mij dan ook geheel verenigen. Dat neemt niet weg dat ik bij de concrete uitwerking wel een aantal vragen heb. Ik som er vier op.

1. Burger en De Bruijne leggen grote nadruk op het belang van de Bijbel als een boek dat omvorming, transformatie beoogt. Ik vraag me af of dat accent niet te zwaar is. Mijn aandacht wordt met name getrokken door het volgende citaat van De Bruijne:

De belangrijkste functie van de Bijbel binnen onze ethische hermeneutiek is niet eens dat hij ons inhoudelijk de weg wijst. De Schrift verbindt ons aan Christus en doet ons delen in zijn veelzijdige geestelijke vermogen om het goede leven te herkennen. (*Gereformeerde hermeneutiek vandaag* 195)

Dat laatste vind ik mooi gezegd en het lijkt me waar. Maar dat eerste, dat het inhoudelijk de weg wijzen niet de *belangrijkste* functie zou zijn van de Bijbel binnen onze ethische hermeneutiek – daar zou ik nog wel eens over willen praten. Het doet me denken over de zware nadruk die in de twintigste-eeuwse theologie viel op de zelfopenbaring van God. Gods openbaring in de Bijbel zou primair zijn zelfopenbaring zijn. Kees van der Kooi stelt daar vragen bij in zijn boek *Als in een spiegel*. Zijn these is: communicatie gaat samen met informatie en deze twee kunnen niet van elkaar worden losgemaakt.' (Van der Kooi, *Als in een spiegel*, 296) Naar analogie daarvan zou ik De Bruijne willen vragen, of de inhoudelijke ethiek van de bijbel toch niet meer aandacht verdient dan hij in dit citaat suggereert. Anders gezegd: hoe terecht het accent op transformatie ook is – is het niet zaak die in balans te houden met informatie?

2. Burger legt veel nadruk op het belang van de vernieuwing van het interpreterende subject. Alleen in Christus krijgt een mens voeling met Gods openbaring in de Bijbel. Al weer: daar ben ik het mee eens. Het doet me aan Luthers testament denken: 'Alleen wie honderd jaar samen met de profeten de kerk heeft geleid, heeft de Schrift voldoende geproefd.' Toch ging dat bij Luther gepaard met enorme aandacht voor het naspeuren van de letterlijke betekenis van de tekst – 'de grammatica als schede voor het zwaard van de Geest'. Gelukkig kom ik dat in dit boek ook tegen, bij voorbeeld in alle duidelijkheid bij de exegeten Kwakkel en Van Houwelingen. Maar wat mij betreft wordt nog wat steviger neergezet, dat het onderzoek naar de letterlijke tekst vanuit reformatorisch gezichtspunt van onopgeefbaar belang is. Juist in deze tijd van toenemende evangelicalisering en dus van subjectivering lijkt het me broodnodig om de waarde van dat onderzoek te beklemtonen. Ik ga nog een stap verder, en zou de wens willen uitspreken dat een kritisch-positieve omgang met het historisch-kritisch onderzoek een even royale plaats in Kampen zal houden en krijgen als de aandacht voor de nieuwere hermeneutiek.

3. Zeer terecht heeft in het openingsdeel van het boek een beschouwing over de duidelijkheid van de Bijbel een plaats gekregen. Waar de nieuwere hermeneutiek zich breed maakt, is de *claritas* van de Schrift inderdaad in het geding. Kamphuis schrijft daar mooie dingen over. Nu verbindt hij, als ik het goed zie, de belijdenis van die *claritas* met de hermeneutisch denkbeweging.

De Bijbel is niet alleen duidelijk voor mij, maar ook voor anderen. ... De Bijbel is niet alleen duidelijk voor gereformeerden of protestanten, maar ook voor roomsen of orthodoxen.' (67, 75)

Van daaruit roept hij op tot bescheidenheid en gesprek. Prachtig. Tegelijk vind ik het wat onbevredigend. Want de belijdenis van de *claritas* van de Schrift functioneert bij Luther toch zeker ook om de skepsis van Erasmus te weerstaan. Terwijl Erasmus ervoor terugschrikt om de zaken – met Luther – op scherp te stellen en zegt: 'Ach, wees niet te uitgesproken, want er zit toch iets obscuurs in de Bijbel...' wil Luther juist in de actuele situatie van toen, het 'Zo zegt de Heer!' rechtstreeks verbinden met zijn ontdekking van Gods reddende gerechtigheid. Is die – zeer te waarderen - geest van bescheiden en irenisch gesprek uiteindelijk niet meer de geest van Erasmus dan die van Luther? Zit er niet meer spanning tussen de belijdenis van de *claritas* van de Schrift en de nieuwere hermeneutische benadering dan Kamphuis lijkt te suggereren?

4. Een hoofdstuk van de hand van een filosoof ontbreekt. De plaats van het hermeneutisch denken als zodanig in het de filosofische ontwikkeling van het Avondland wordt niet beschreven, geanalyseerd, en gewaardeerd. Dat vind ik wel jammer. Want het boek tot me nemend stelde ik me af en toe de vraag: 'Zou er nu ook een nieuwe bedwelmings kunnen ontstaan, in die zin, dat de theologie zich in reactie op de overmoed van de Verlichting laat inpakken door de hermeneutische benadering van de werkelijkheid?' Het boek had misschien toch iets dwarser gekund. Kevin Vanhoozer haalt in zijn studie over de postmoderne hermeneutiek Alvin Plantinga aan: wat we nodig hebben is 'less accommodation to current fashion and more Christian self-confidence.' (*Is There a Meaning in This Text?* 199) Begrijp me niet verkeerd: ik wil in geen enkel opzicht suggereren dat de auteurs kritiekloos achter de nieuwere hermeneutiek aanlopen. Dat doen ze *niet*. Waar het mij om gaat is dat een filosofische meta-beschouwing in het boek ontbreekt, en dat juist die behulpzaam zou kunnen zijn om boven het dilemma 'overmoed en skepsis' uit te komen. Eén voorbeeld: gevoeligheid voor de hermeneutische benadering van de werkelijkheid heeft er onder andere mee te maken, dat wij ons 'sterker dan vroeger bewust (zijn) van het onderscheid tussen de tijden.' (De Bruijne, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, 23). Het lijkt mij terecht dat dat onderscheid volop verdisconteerd wordt. En toch – is er ook geen reden om het te relativiseren? Dat gebeurt in dit boek ook wel (zo Burger en De Ruijter, *Gereformeerde hermeneutiek vandaag*, resp. 44 en 229). Maar een

filosofische belichting van de problematiek had hier misschien nog wat meer licht op kunnen werpen. Vgl. de verhelderende beschouwing van Charles Taylor in zijn boek *Een seculiere tijd* (Taylor, *Een seculiere tijd*, 107-113; vgl. Hans Boersma, *Heavenly Participation*, 124-127)

Laat mij eindigen met een overweging van Van Ruler. Hij zegt: 'Ik zou het belang van de hermeneutische vraag niet graag willen onderschatten.' Maar hij voegt er aan toe: 'Men loopt daarbij echter het grote gevaar, dat alle inhoudelijke vragen worden ingekapseld en op den duur worden gesmoord door de toch altijd formele hermeneutische vraag.' (*Nieuwe vragen na vijftien jaren*, ThW VI, 163). Elders geeft hij de theologie het advies, de hermeneutische vraag 'maar weer eens een poosje te laten rusten.' (*Schriftgezag en kerk*, ThW V, 123) Dat lijkt me een goed advies. *Gereformeerde hermeneutiek vandaag* is een prima boek. Het is noodzakelijk dat het er kwam, en meer dan welkom. Maar nadat al eerder *Gereformeerde theologie vandaag* was verschenen, zou ik nu het team van de TUK willen uitnodigen om aan de slag te gaan met een puur inhoudelijk boek, bijvoorbeeld 'Gereformeerd belijden vandaag'. Ik ben er van overtuigd dat jullie daar iets heel moois van zullen maken.

Ad van der Dussen, 27 september 2017